

FRANCE MARTIN DOLINAR

**RAZMERJE MED CERKVENO OBLASTJO OGLEJA
IN POSVETNO OBLASTJO CERKVENIH KNEZOV
V DANAŠNJEM SLOVENSKEM PROSTORU V SREDNJEM VEKU**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN CHURCH AUTHORITY
IN AQUILEIA AND SECULAR AUTHORITY OF CHURCH DUKES
IN TODAY'S SLOVENIAN TERRITORY IN THE MIDDLE AGES**

Izvleček

Po umiritvi razmer, ki ga je na današnjem slovenskem ozemlju povzročilo preseljevanje narodov, se je obnovilo tudi prizadevanje za ponovno oživitev krščanstva in vzpostavitev cerkvene uprave. S formalnim dogovorom med Salzburgom in Oglejem leta 796 ter vključitvijo obeh cerkvenih ustanov v velikopotezni načrt Karla Velikega, s katerim je želel vojaško in politično konsolidirati frankovsko državo proti Avarom in Madžarom, se začelja tudi formalno urejanje cerkvene organizacije v slovenskem prostoru, ki je bilo v veliki meri povezano s kolonizacijo takrat razmeroma redko poseljenega ozemlja. Kolonizacijo so v našem prostoru izvajali predvsem veliki zemljiški posestniki. Med večjimi svetnimi zemljiškimi posestniki so bili zlasti Brežiško – Selški, Andechs – Meranski, Višnjegorci, Eppensteinci, Babenberžani, Spanheimi in Celjani, od cerkvenih pa oglejski patriarhi, salzburški nadškofje ter freisinški, brikenski in krški škofje. Z mnogimi privilegiji, kraljevo zaščito in imuniteto, so si omenjeni cerkveni dostojanstveniki pridobili obsežno posest tudi na ozemlju današnje Republike Slovenije. Posestne razmere so v veliki meri pogojevale ustanavljanje in širitev cerkvene uprave. Vzporedno s kolonizacijo našega ozemlja in širitvijo posesti cerkvenih ustanov na tem ozemlju, se je širila in zgoščila tudi mreža dušnopastirskih postojank. Pri tem ne smemo pozabiti, da je bila Cerkev v srednjem veku sestavni del takratne družbe, v kateri sta bili cerkvena in državna oblast med seboj domala neločljivo prepleteni in sta se kljub občasnim krizam, med seboj dopolnjevali. Poleg škofij so bili večji zemljiški posestniki na našem ozemlju v srednjem veku tudi samostani predvsem meniških redov: benediktinci (Gornji Grad), cistercijani (Stična, Vetrinj, Kostanjevica) in kartuzijani (Žiče, Jurklošter, Bistra, Pleterje).

Ključne besede: cerkvena oblast, posvetna oblast, Oglej, slovenski prostor, srednji vek.

Abstract

After the appeasement of matters in today's Slovenian territory by the migration of peoples, the strive for the revival of Christianity and the established of clerical management also restored. By the formal agreement between Salzburg and Aquileia in 796, and the inclusion of both church institutions in the grand scheme of Charles the Great, with which he wanted to militarily and politically to consolidate the Frankish state against the Avars and Hungarians, began the formal organization of clerical organization in Slovenian territory.

This was greatly connected to the colonisation of the scarcely inhabited area at that time. The colonisation in our territory was predominantly executed by the large landowners. Among the larger secular landowners, we mention the following of Brežice - Selška, Andechs - Meran, Višnja Gora, Eppstein, Babenberg, Spanheim and Celje, from the clerical the patriarchs of Aquileia, the archbishops of Salzburg, and the bishops of Freising, Briksen and Krško. With numerous privileges and protection by the king, as well as immunity, the abovementioned church dignitaries acquired a large amount of property also in the area of today's Republic of Slovenia. The property conditions greatly determined the foundation and expansion of the clerical administration. Parallel to the colonisation of our territory and the expansion of property owned by church institutions in this area, a network of secular posts also followed and grew. We have to keep in mind that Church in the Middle Ages was a component part of society, a time when secular and state authority were completely co-dependent and inseparable and a time when in spite of occasional crises, the state and church complemented each other. Apart from the dioceses, the larger landowners in our territory in the Middle Ages were also monasteries of the following orders: Benedictines (Gornji Grad), Cistercians (Stična, Vetrinj, Kostanjevica) and Carthusians (Žiže, Jurklošter, Bistra, Pleterje).

Keywords: church authority, secular authority, Aquileia, Slovenian territory, Middle Ages.

RAZMERJE MED CERKVENO OBLASTJO OGLEJA IN POSVETNO OBLASTJO CERKVENIH KNEZOV V DANAŠNJEM SLOVENSKEM PROSTORU V SREDNJEM VEKU

Po umiritvi razmer, ki ga je na današnjem slovenskem ozemlju povzročilo preseljevanje narodov, se je obnovilo tudi prizadevanje za ponovno oživitev krščanstva in vzpostavitev cerkvene uprave. Oglejska Cerkev je bila v tem pogledu v formalnopravni prednosti, ker je celotno ozemlje južno od Donave, na našem ozemlju do Sotle in Kolpe, nekoč že segalo v cerkveno pristojnost oglejskega metropolita (patriarha).¹ S prihodom novih narodov na obsežno ozemlje patriarhata so se misijonarji oglejske Cerkve zaradi nepoznavanja jezikov novih narodov na tem ozemlju znašli v veliki zadregi, manjkale pa so jim tudi izkušnje glede prilagajanja življenju in načinu razmišljanja ljudi, ki so jim želeli oznanjati Kristusov evangelij. Samo z latinščino si misijonarji namreč med ljudmi niso mogli več pomagati.

Poleg tega je oglejsko Cerkev močno bremenila Langobardska zasedba Furlanije leta 568 in predvsem spor z Rimom zaradi t.i. »Treh poglavij«, ki sta privedli do razdelitve patriarhata na dva dela. Ker je patriarh Pavlin I. (556–561) podprl shizmatično nestoriansko stranko, so si Bizancu podrejeni sufragani² izvolili novega, Rimu zvestega patriarha Janeza I. (606–628). Novi patriarh se je naselil v Gradežu, ki je bil politično pod bizantinskim in kasneje pod beneškim vplivom.³ Od leta 1156 so patriarhi večinoma sploh bivali v Benetkah. Pavlinovi shizmatični nasledniki pa so se leta 628 iz Ogleja preselili v langobardski Krmin (Cormons), leta 737 v Čedad (Cividale) in leta 1238 v Videm (Udine). Oglejski patriarh je iz Krmina, oziroma Čedada in nato iz Vidma izvajal svojo metropolitansko oblast nad celotnim ostalim ozemljem oglejskega patriarhata. Čeprav se je shizmatični patriarh leta 700 spraval Rimom, je razdelitev patriarhata na dve nadškofiji in posledično na dve metropoliji ostala vse do leta 1751, ko je bil patriarhat v Vidmu ukinjen, namesto njega pa ustanovljeni dve nadškofiji, v Vidmu za beneški in v Gorici za habsburški del ukinjenega patriarhata. Istočasno so ukinili gradeški patriarhat, naslov patriarha pa prenesli na Benetke.⁴ Notranji spori, papeževa prepoved oglejskemu patriarhu misijonskega delovanja izven langobardskega ozemlja leta 723 in 731, nepoznavanje jezika ter njihova politična in teološka dejavnost, je še dolgo hromila misijonsko dejavnost oglejske Cerkve v osrednji slovenski prostor.⁵

Aktivnejša misijonska vloga na našem ozemlju je pripadla salzburški Cerkvi, ki je bila zasnovana na tradiciji irskega meništva.⁶ Za misijonsko delo med našimi predniki so se salzburški misijonarji pripravljali na otoku Auua (danes Herreninsel) na Chiemskem jezeru. Po naročilu salzburškega škofa Virgila (746–784) je korni škof Modest (757–763) za izhodišče svojega misijona izbral Gospo Sveto na Koroškem, salzburški misijonarji pa so svojo dejavnost počasi širili v porečju Drave in Save tudi v naš prostor.⁷ Uspeh jim

1 Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Udine3 1975; Arduino Cremonesi, *L'Eredità Europea del Patriarcato di Aquileia*, Udine3 1979.

2 Škofje na ozemlju, ki je ostalo podrejeno Benetkam, poleg priobalnih škofij tudi v Istri in jadranskih otokih.

3 Arcidiocesi di Gorizia. *Ceni storici*, v: *Arcidiocesi di Gorizia – Goriška nadškofija*. Annuario – Letopis 1991, Gorizia 1991, 29–32.

4 Prav tam.

5 Franz Zagiba, *Das Geistesleben der Slawen im frühen Mittelalter* (Annales instituti slavici, 7), Wien 1971, 136.

6 Heinz Dopsch, *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land, Band I., Vorgeschichte, Altertum, Mittelalter, I. Teil*, Salzburg2 1983.

7 Hans-Dietrich Kahl, *Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung*, in: Hans-Dietrich Kahl, *Streifzüge durch das Mittelalter des Ostalpenraums. Ausgewählte Abhandlungen* (1980–2007), ur. Rajko Bratož – Peter Štih, Ljubljana 2008, 89–151.

je zagotavljalo prilagajanje navadam ljudstev, ki so jim oznanjali evangelij in predvsem poznavanje jezikov, ki so se jih naučili preden so odpotovali na določeno misijonsko področje. Kljub temu Oglej ni bil pripravljen brez nadaljnega prepustiti svojega ozemlja misijonarjem iz Salzburga. Spore, ki so zaradi tega nastali med salzburškimi in oglejskimi misijonarji, naj bi končal prijateljski dogovor med salzburškim nadškofom Arnom in oglejskim patriarhom Pavlinom II. leta 796 v Pipinovem taboru. Nadškofa sta določila reko Dravo za mejo med obema nadškofijama. Vprašanja, ki so po tem odgovoru še ostala odprta, je nato dokončno razrešil Karel Veliki leta 811.

S formalnim dogovorom med Salzburgom in Oglejem ter vključitvijo obeh cerkvenih ustanov v velikopotezni načrt Karla Velikega, s katerim je želel vojaško in politično konsolidirati frankovsko državo proti Avarom in Madžarom, se začenja tudi formalno urejanje cerkvene organizacije v slovenskem prostoru, ki je bilo v veliki meri povezano s kolonizacijo takrat razmeroma redko poseljenega ozemlja. Zaradi političnih interesov nemških škofov, se dediščina slovanskih učiteljev in blagovestnikov Cirila in Metoda z bogoslužjem v narodnem jeziku v »slovenskem prostoru« ni prijela. Normalen razvoj cerkvene organizacije so za nekaj časa zavrlji madžarski vdori (899–955). Poraz Madžarov leta 955, njihova ustalitev v Panonski nižini in odločitev za rimsko obliko krščanstva pod kraljem Štefanom I. Svetim (997–1038),⁸ so omogočili nadaljnji razvoj cerkvene organizacije tudi na današnjem slovenskem ozemlju. Vendar je Prekmurje ostalo izven meja cesarstva in je bilo zato vključeno v madžarsko cerkveno upravo (škofije Vesprém, Győr, Zagreb). V ravninskem delu ostalega današnjega slovenskega ozemlja je bila agrarna kolonizacija izvedena med 9. in 11. stoletjem, nato pa se je usmerila v za obdelovanje težje hribovite predele.⁹ Kolonizacijo so v našem prostoru izvajali predvsem veliki zemljiški posestniki. Med večjimi svetnimi zemljiškimi posestniki so bili zlasti Brežiško – Selški, Andechs – Meranski, Višnjegorci, Eppensteinci, Babenberžani, Spanheimi in Celjani, od cerkvenih pa oglejski patriarhi, salzburški nadškofje ter freisinški, briksenski in krški škofje. Z mnogimi privilegiji, kraljevo zaščito in imuniteto, so si omenjeni cerkveni dostojanstveniki povečevali svojo posest in tako posredno utrjevali tudi svojo posvetno oblast. Posestne razmere so v veliki meri pogojevale tudi ustanavljanje in širitev cerkvene uprave.

Zemljiška posest *oglejskega patriarha* se je v naših krajih raztezala na Mozirsko pokrajino v Zgornji Savinjski dolini, nad delom Dolenjske od Čušperka do Kolpe s Kočevjem, Poljanami in Kastelom, vzhodno Notranjsko v pasu od Loža do Logatca, nad velikim delom Krasa s Postojno, Senožečami, Premom in Devinom, dalje v Vipavski dolini, Gorici, Zgornjem Posočju, Tolminu, v Istri in v Furlaniji.¹⁰ Patriarh Sigehard (1068–77) je leta 1077 od cesarja Henrika IV. pridobil grofovstvo s pravicami vojvode nad celotno Furlanijo, Istro in Kranjsko. Njegov naslednik je oblast nad Kranjsko in Istro sicer izgubil, vendar sta v času patriarha Wolfgerja (1204–18) spet prišli pod patriarhovo oblast. Največji teritorialni obseg je imela patriarhova cerkvena država v času patriarha Bertolda Andeškega (1218–51), nato pa se začenja njen zaton. Z objavo civilnega in kazenskega zakonika je skušal patriarh Merquard (1365–81) ponovno utrditi patriarhovo svetno oblast, ki jo je že začelo slabiti pešanje cesarstva in naraščajoča moč Benetk. Ko se je patriarh Ludvik (1412–39) udeležil vojne proti Benetkam na madžarski strani, je Beneška republika v letih 1418–20 zasedla celotno patriarhovo svetno posest in s tem dokončno zrušila njegovo posvetno oblast. Po neuspešnih pogajanjih se

8 Gabriel Adriányi, Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica, 30), München 1986, 4–6.

9 Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, Ljubljana 1991, 205.

10 Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju, v: Blaznikov zbornik (ur. Matjaž Bizjak), Ljubljana 2005, 101.

je patriarh Ludvik III. (1439–65) leta 1445 s papeževim dovoljenjem svetnemu gospodstvu odrekel.¹¹

Tudi *salzburškemu nadškofu* je podpora cesarju prinesla številne privilegije, kraljevo zaščito in imuniteto, obsežno zemljiško posest in svetno oblast. Začetki širjenja in utrjevanja salzburške posesti v slovenskem prostoru sovpadajo z dejavnostjo nadškofa Eberharda II. (1200–1246). S konkordatom v Wormsu med papežem Kalistom II. in kraljem Henrikom V. leta 1122, s katerim se je končal dolgoletni spor zaradi investiture, so bili nemški škofje povzdignjeni v državne vazale in izenačeni z državnimi knezi. S tem je bil v Nemčiji omogočen nastanek t.i. duhovnih kneževin, med drugim tudi salzburške. Salzburška duhovna kneževina je v 13. stoletju obsegala približno isto ozemlje, kot ga danes dežela Salzburg, salzburška nadškofija pa je seveda presegala meje duhovne kneževine in se je na jugu raztezala vse do Drava, na vzhodu pa do Sotle in Kolpe. Zemljiško posest so si salzburški nadškofje pridobili tudi izven meja svoje nadškofije, na našem ozemlju na Dravskem polju in v Slovenskih Goricah s središčem na Ptuju, ob spodnji Savi s Sevnico, Rajhenburgom, Brežicami in Pišecami ter med Grosupljem in Dobropoljem na Kranjskem.¹² Svetna oblast salzburškega nadškofa je prenehala s sekularizacijo v Nemčiji leta 1803.

Za svojo podporo kralju v času investiturnega boja, je bila z obsežno zemljiško posestjo nagrajena tudi *freisinška škofija* na Bavarskem, ki je bila leta 798 vključena v salzburško metropolijo. Od konca 10. stoletja dalje so si na našem ozemlju od cerkvenih ustanov zagotovili najboljše posest (okrog 500 km²). Obsegala je porečje Poljanske in Selške Sore, Sorško polje s sedežem v Škofji Loki, na Dolenjskem pa gospodstvo Klevež, pretežno v dolini Radulje¹³ in nekaj zemljišč južno od Trsta in v Piranu.¹⁴

Podobno je do svoje posesti na današnjem slovenskem ozemlju od začetka 11. stoletja dalje prišel drugi salzburški sufragani, *briksenska škofija* na južnem Tirolskem. Leta 977 je Oton II. podelil briksenskemu škofu obsežen dvor Ribnico na južnem bregu Vrbskega jezera, Henrik II. pa v dveh darovnicah leta 1004 in 1011 ter Henrik III. leta 1040 blejski grad in obsežno posest med obema Savama, na levem bregu Save do Tržiške Bistrice, južno pobočje Karavank med Hrušico in Tržiško Bistrico, vključno z gozdovi na Pokljuki in Mežaklji.¹⁵

Obsežno zemljiško posest na naših tleh si je iz dediščine Brežiško Seliških zagotovila tudi *krška škofija*, ustanovljena leta 1072 kot »lastniška škofija«¹⁶ salzburških nadškofov. Številne daravnice so ji zagotovile posest med Pako in zgornjo Dravinjo z Vitanjem, svet pod Bočem z Lembergom. Obsotelje in Kozjansko (Rogatec, Podčetrtek, Pilštanj, Kozje, Kunšperk, Podsreda in Planina), na Kranjskem fevd Lebek nad Litijo, Boštanj ob Savi ter osrednjo dolino Mirne z Mokronogom.¹⁷

Pred koncem srednjega veka so bile torej navedene škofije največji zemljiški posestniki pri nas. V njihovi posesti je bila približno 1/3 vse zemlje. Svojo zemljiško posest so organizirale v gospodstva deloma pod upravo ministerialov, deloma pa so jo podelili v fevd.

11 Enciklopedija Slovenije, zvezek 8, Ljubljana 1994, 101.

12 Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju, v: Blaznikov zbornik (ur. Matjaž Bizjak), Ljubljana 2005, 101; Matjaž Bizjak, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku, prav tam, 111–124.

13 Peter Štih, Izvor in začetki, 101.

14 Darja Mihelič, Srednjeveška posest freisinške škofije v Istri, v: Blaznikov zbornik, Ljubljana 2005, 61–73.

15 Peter Štih, Izvor in začetki, 101; Matjaž Bizjak, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku, v: Blaznikov zbornik, 111–124; Giuseppe Albertoni, Začetki razdrobljene briksenske posesti na Kranjskem v 10. in 11. stoletju, prav tam, 49–59.

16 »Lastniška škofija« zato, ker jo je salzburški nadškof ustanovil na svoji posesti (Krka, Chiemsee, Sekova, Lavant). Nadškof je za tako škofijo sam izbral, potrdil in posvetil škofa, ki pa ni bil »ordinarij« v pravem pomenu besede, ampak le neke vrste nadškofov generalni vikar za določeno ozemlje.

17 Peter Štih, Izvor in začetki, 101.

Nekoliko manjši, vendar nič manj pomembni zemljiški posestnik so bili *samostani* t.i. meniških redov (benediktinci, cistercijani, kartuzijani). Prve benediktinske opatije so nastajale v 11. in 12. stoletju ob robu slovenskega narodnostnega prostora, vendar so mnoge od njih s svojo zemljiško posestjo segale tudi na ozemlje današnje Slovenije. Prvi samostan v osrednjem slovenskem prostoru je bila cistercijanska opatija v Stični, ustanova oglejskega patriarha Peregrina leta 1136, ki si je s številnimi darovnicami lokalnih zemljiških posestnikov zagotovila obsežno posest na Dolenjskem v dolini Temenice in Mirne, na Štajerskem, v Suhi krajini, na Notranjskem in na Mengeškem polju.¹⁸

Isti patriarh je leta 1140 ustanovil benediktinsko opatijo v Gornjem Gradu. Njeno začetno posest sta dotirala plemiča Dyebald de Chagere in njegova žena Truta. Benediktinska posest se je raztezala v zgornji Savinski dolini, na Kozjanskem, v porečju Drete do Prihove in Loke pri Mozirju ter od razvodja Drete in Boljke do Šentjošta.¹⁹

Leta 1142 ustanovljena cisterca v Vetrinju je imela svojo posest na Koroškem (Rož, Ljubelj, zahodno od Vrbskega jezera, na zgornjem Koroškem in pri Št. Vidu na Glini), Štajerskem (Dravsko polje in mariborska okolica) in Kranjskem (območje Kokre s središčem v preddvoru in v Tuhinjski dolini s središčem v Šitaliču).²⁰ Cisterca v Kostanjevici (1234) na desnem bregu Krke od Dobrove ob Krki do Podbočja, na Šentjernejskem polju ter gosposčini Klevež in Mehovo.²¹ V sklop cerkvenih posestnikov moramo uvrstiti tudi vse štiri kartuzije na slovenskem ozemlju: Žiče (1160), ki ji je štajerski mejni grof Otokar V. določil osnovno posest v dolini sv. Janeza bližini Konjic; Jurklošter (1170/1208), ki sta ji krški škof Herman in Leopold VI. Babenberžan zagotovila obsežno posest ob potoku Gračnica;²² Bistra (1255), ki ji je že ustanovitelj Bernard Spanheimski zagotovil posest na območju Borovnice in Vrhnike, kasnejši dobrotniki pa so njeno posest še znatno razširili;²³ in Pleterje (1403), ki ji je celjski grof Herman II. zagotovil posest ob vznožju Gorjancev in na Šentjernejskem polju, kasnejše darovnice pa so to posest še pomnožile.²⁴

Vzporedno s kolonizacijo našega ozemlja in širitvijo posesti cerkvenih ustanov na tem ozemlju, se je širila in zgostila tudi mreža dušnopastirskih postojank. Pri tem ne smemo pozabiti, da je bila Cerkev v srednjem veku sestavni del takratne družbe, v kateri sta bili cerkvena in državna oblast med seboj domala neločljivo prepleteni in sta se kljub občasnim krizam, med seboj dopolnjevali. Zaradi pravnega določila, v tem sta si bili enotni tako cerkvena kot civilna oblast, da je mogoče novo župnijo in na višji ravni novo škofijo ustanoviti le, če ima soseska primerno cerkve, bivališče za duhovnika in zagotovljene zadostne dohodke za primerno vzdrževanje duhovnika in cerkvenih stavb. Pri zagotavljanju teh pogojev sta vedno sodelovali cerkvena in svetna oblast, do sporov pa je prihajalo, če si je ena ali druga stran lastila večje pristojnosti, kot so ji po veljavni zakonodaji pripadale.

Razvoj cerkvene uprave je potekal na več nivojih hkrati. Ustanavljanje župnij je bilo po cerkvenem pravu v pristojnosti krajevnega škofa (ordinarija), v našem primeru torej

18 Jože Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, Stična 1995.

19 France Martin Dolinar, *Ober(n)burg (Gornji Grad)*, v: *Germania Benedictina. Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol*, Band III./3, München 2002, 9–37.

20 Jože Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana v Preddvoru do 17. stoletja*, v: *Preddvor v času in prostoru*. Zbornik Občine Preddvor 1999, Preddvor 1999, 69–81.

21 Jože Mlinarič, *Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234–1786*, Maribor 1972; isti, *Kostanjeviške opatija 1234 – 1786*, Kostanjevica na Krki 1987.

22 Jože Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991.

23 Jože Mlinarič, *Kartuzija Bistra*. Ljubljana 2001.

24 Jože Mlinarič, *Kartuzija Pleterje 1403–1595*, Pleterje 1982.

severno od Drave Salzburga in južno od nje Ogleja, oziroma njegovih sufraganov v Trstu in Kopru. Domnevamo, da so bile prve pražupnije teritorialno zelo obsežne in da so nastale na sedežih nekdanjih misijonskih središč. Zahteva po rednem obisku bogoslužja in prejetanju zakramentov v župnijski cerkvi, je za oddaljene vernike pomenila veliko breme, zlasti pri krstu otroka in pogrebih, za duhovnika pa pri obiskovanju bolnikov in umirajočih. Zato so se ljudje v oddaljenih krajih od središča župnije začeli združevati v soseske in si postavili lastno (podružno) cerkev. Župnikovi duhovni pomočniki (kaplani) so sprva k podružnim cerkvam prihajali občasno, k večjim pogosteje in tako omogočili vernikom, da so lahko nemoteno opravljali svoje verske dolžnosti in dobili ustrezen verski pouk. Iz nekaterih podružnic so se sčasoma razvili samostojni (župnijski) vikariati s stalnim duhovnikom, ki je tako prevzel domala vse pristojnosti župnika.

Na Slovenskem so pražupnije vsaj od 8. stoletja dalje izpričane v slovenskem Primorju in Istri,²⁵ od 9. do 11. stoletja so se oblikovale koroške pražupnije,²⁶ v Posočju, Vipavski dolini in na Krasu so nastajale nekako od 11. stoletja dalje,²⁷ do konca 11. stoletja pa je bila mreža pražupnij sklenjena tudi na Kranjskem, Štajerskem in v Prekmurju. Zgostila se je zlasti v 12. stoletju, ko se je oblikovala večina slovenskih pražupnij.²⁸

Želja po priročajši verski oskrbi svojih podložnikov je narekovala pobudo večjih zemljiških gospodov, da so na svoji posesti z lastnimi sredstvi zgradili cerkev za svoje podložnike in jim zagotovili lastnega duhovnika. Takšna potreba se je pokazala zlasti pri kolonizaciji odročnejših predelov dežele in tam, kjer priseljenci niso bili večči jezika domačinov. Tako so nastale t.i. »lastniške cerkve«, ki sprva niso bile vključene v redno cerkveno upravo, to se pravi, da škof ni mogel prosto razpolagati s cerkvijo na posesti zemljiškega gospoda in s tam službujočim duhovnikom. Zato so imeli duhovniki »lastniških cerkva« omejene pristojnosti glede jurisdikcije in še to samo nad podložniki tamkajšnjega zemljiškega gospoda. Sčasoma so bile nato tudi lastniške cerkve vključene v mrežo redne cerkvene uprave, patronat nad njimi pa so ohranili njihovi ustanovitelji.²⁹

Zaradi velike teritorialne razsežnosti takratnih škofij in zaradi tega otežene komunikacije med škofom ordinarijem in podrejenimi mu župniki, so se od 11. stoletja dalje uveljavili arhidiakonati kot vmesna cerkvenoupravna stopnja med škofijskim središčem in podeželjem.³⁰

Vzporedno z razvojem dušnopastirskih postojank (župnij), ki so bile podrejene pristojnemu krajevnemu škofu (ordinariju), so si pristojnosti nad posamezniki župnijami

25 Koper, Piran, Izola, Trst, Devin, Šmarje pri Kopru, Predloka, Truške, Komen, Miren, Štivan, Ločnik, Rihemberk (danes Branik).

26 Gospa Sveta, Otok, Šmohor, Beljak (sv. Jakob), Rožek, Št. Jakob v Rožu, Žihpolje, Kaplja ob Dravi, Št. Janž v Rožu, Tinje, Grabštajn, Otmanje, Št. Rupert, Šmarjeta blizu Telenberka, Št. Jurij na Vinogradih, Dobrla vas, Škocijan, Št. Vid v Podjuni, železna Kapla, Šmihel pri Pliberku, Šmartno pri slovenj Gradcu, Vuzenica.

27 Solkan, Biljana, Kanal, Volče, Tolmin, Kobarid, Bovec, Šentviška Gora, Cerkno, Kanal, Ukve, Žabnica, Bela Peč, Dornberk, Vipava, Slavina, Hrenovice, ilirska Bistrica, Jelšane.

28 Pilštanj (10. stol.), Bela Cerkev, Cerklje na Gorenjskem, Ljubljana (sv. Peter in sv. Vid), Ribnica, Semič, Stara Loka, Šentrupert pri Trebnjem, Murska Sobota (vse 11. stol.), Komenda, Kranj (sv. Kancijan in sv. Martin), Mirna Peč, Stari Trg pri Ložu, Podbočje (sv. Križ), Šentjernej, Šmartno pri Litiji, Trebnje, Velesovo, Brezno, Braslovče, Gornji Grad, Hoče, Jareninski Dol, Libeliče, Lovrenc na Pohorju, Maribor (sv. Janez), Nova Cerkev, Gornja Radgona, Rečica ob Savinji, Selnica ob Dravi, Slivnica pri Mariboru, slovenske Konjice, Svečina, Škale. Prim. Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek, Ljubljana 1995, 249; Janez Höfler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij. Ljubljana 1986.

29 Pravica patrona je bila, da je izbral in nato škofu predlagal v potrditev duhovnika za župnijo, nad katero je imel patronat.

30 Cerkev na Slovenskem, Celje 1991, 66–68.

pridobili tudi nekateri samostani že omenjenih meniških redov.³¹ Pri benediktincih in cistercijanih (ne pa tudi pri kartuzijanih, ki jim redovna pravila niso dovoljevala dušno-pastirskega dela na župniji), je navadno že ustanovitelj samostanu pridružil (inkorporiral) tudi župnijo v kraju, kjer je bil samostan ustanovljen. Opat samostana je tako postal formalnopravni župnik inkorporirane župnije. Bil je dolžan poskrbeti za službujočega duhovnika na župniji in njegovo vzdrževanje, samostanu pa so pripadli vsi preostali dohodki inkorporirane župnije. Ker so potrebe samostana, zlasti v času gospodarskih kriz in povečanih dajatvah zaradi številnih vojn in obrambe proti Turkom naraščale, se je povečevalo tudi število župnij, ki so jih papeži, škofje ali radodarni patroni župnij izročali samostanom. Tako so poleg posesti menihi širili tudi gospodarski in duhovni vpliv na podrejeno prebivalstvo in v določenem trenutku, vsaj na ozemlju oglejskega patriarhata začeli izpodrivati vpliv krajevnega škofa. Tako si je stiška opatija v času od 1256 do 1668 pridobila osem pražupnij na obsežnem območju Dolenjske in Štajerske, iz katerih je kasneje nastalo kar 77 župnij. Posestno in duhovno je tako Stična obvladovala večji del Dolenjske, tisti del Zasavja, ki sodi danes v Ljubljansko nadškofijo ter del Štajerske.³² Kostanjevica si je v 13. in 14. stoletju pridobila 12 pražupnij na Dolenjskem, Žumberku in na Štajerskem.³³ Vetrinjski samostan si je na ozemlju današnje Slovenije pridobil župniji Sora in Preddvor, benediktinci v Gornjem Gradu pa 18 župnij v zgornji Savinski dolini, na Kozjanskem in Hoče pri Mariboru.³⁴ Opatija Gornji Grad je skupaj z inkorporiranimi župnijami, razen Hoč, leta 1461 prišla v upravo novoustanovljeni ljubljanski škofiji.

Župnije so prevzeli tudi t.i. viteški redovi, križniki v Prekmurju in Beli krajini ter maltežani (Melje pri Mariboru, Polzela, Komenda), ne pa tudi t.i. uboštenni redovi (franciškani, kapucini, minoriti, dominikanci), ki so se pojavili v 13. stoletju. Pri njih težišče ni bilo več na posameznem samostanu, ampak na provinci. Svojo dušnopastirsko delo so opravljali predvsem kot pridigarji in spovedniki v samostanski cerkvi in po župnijah, kamor so bili povabljeni.

Odgovoriti moramo še na vprašanje, kakšen je bil odnos tistih cerkvenih ustanov, ki so imele svojo zemljiško posest na ozemlju tuje škofije, v našem primeru na ozemlju oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije. Zdi se, da so salzburški nadškofje ter freisinški in krški škofje spoštovali cerkvene pristojnosti krajevnega škofa in da, razen kar zadeva pravice patronata, niso posegali v pristojnosti krajevnega ordinarija. To je vidno zlasti v času protireformacije, ko je ljubljanski škof Tomaž Hren prosil freisinškega škofa, naj kot zemljiški gospod naredi red na svoji posesti in svoje podložnike vrne h katoliški veri. Če za salzburškega nadškofa ter freisinškega in krškega škofa velja, da niso posegali v duhovno

31 Mišljeni so predvsem benediktinci in cistercijani, ki so bili s svojim delovanjem na različnih področjih odprti v okolico, v kateri so delovali, ne pa tudi kartuzijani, ki so si izbrali napol cenobitsko obliko življenja manjših skupnosti.

32 Sv. Peter v Savinjski dolini (1256), sv. Vid pri Stični (1389), sv. Jurij v Dobrniču (1399), sv. Andrej v Beli Cerkvi (1454), sv. Marija v Šmarju pri Ljubljani (1497), sv. Marija v Trebnjem (1657), sv. Andrej v Sori (1633), sv. Mihael v Mengšu (1668). Iz nekoč Stični podrejenih župnij je nastalo do danes 77 župnij. Prim. Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136–1784, v: Stična ob jubilejih 1098 – 1898 – 1998, Stična 1998, 47–56.

33 Kostanjevica (1249), sv. Jurij na Vivodini, sv. Mihael v Žumberku, sv. Peter v Gornjem Mokronogu (1331), sv. Rupert na Vidmu ob Savi (1331), sv. Nikolaj v Sevnici, sv. Peter v Rajhenburgu, sv. Lovrenc v Brezicah, sv. Martin v Sromljah (1753), sv. Marija v Dobovi (1765), sv. Janez Krstnik v Kovorju (1333), sv. Križ v Podbočju, sv. Jurij na Čatežu. Prim. Jože Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1231–1786, Kostanjevica 1987, 35–36.

34 Inkorporirane župnije so bile: Gornji Grad, Pilštanj, Škale, Braslovče in Hoče. Iz njih so se odcepile naslendeje župnije: Rečica, Solčava, Ljubno, Luče, Radmirje, Mozirje, Šmartno ob Dreti, Bočna, Okonina, Planina, sv. Peter pod Svetimi Gorami, Podsreda, Podčetrtek, Šoštanj, sv. Janez na Vinjem vrhu. Prim. France M. Dolinar, Ober(n)burg (Gornji Grad), 35–36.

jurisdikcijo na ozemljih, kjer so imeli svojo posest izven svojih škofij, to ne velja za briksenskega škofa, ki je uveljavljal pravice ordinarija tudi na ozemlju oglejskega patriarhata, kjer je imel svojo zemljiško posest. Njegove »pravice« na našem ozemlju je zastopal prošt na otoku blejskega jezera. To prilasčanje jurisdikcije na ozemlju, ki cerkvenopravno ni sodilo v briksensko škofijo, je vodilo do številnih sporov med briksenskim škofom in oglejskim patriarhom, oziroma po ustanovitvi ljubljanske škofije z ljubljanskim škofom.

Po za habsburškega vladarja neuspeli vojni z Beneško republiko za Furlanijo, je nova državna meja razdelila ozemlje oglejskega patriarhata na habsburški in beneški del. Sedež patriarhata je ostal v beneškem Vidmu. Habsburžani so mejo zaprli tudi zato, da so lahko (sicer neuspešno) izsiljevali Beneško republiko, da bi sedež patriarha izmenjaje zasedla enkrat beneški in drugič habsburški podložnik. Da bi oslabil patriarhovo moč na habsburškem ozemlju, je cesar 6. decembra 1461 na habsburškem ozemlju oglejskega patriarhata ustanovil ljubljansko škofijo. Novi škofiji je dodelil dovolj župnij oglejskega patriarhata, da je bila od patriarha neodvisna, obenem pa na habsburškem ozemlju ohranil še dovolj patriarhu podrejenih župnij oglejskega patriarhata, da je lahko upravičeval svojo zahtevo po habsburškem podložniku na patriarhovem sedežu v Vidmu.

Papež je na reorganizacijo cerkvene uprave v habsburških deželah gledal izključno pod vidikom notranje prenove Cerkve. Ljubljanski škofiji je želel podrediti celotno ozemlje oglejskega patriarhata na habsburškem ozemlju, vendar je moral končno popustiti cesarjevi volji in 6. septembra 1462 v celoti potrdil cesarsko ustanovo.

Vendar razmeroma velika ljubljanska škofija ni imela strnjenegega ozemlja okrog škofijskega sedeža v Ljubljani. Bila je razdeljena na šest otokov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Zaradi nejasne pravne diktije ustanovne listine in zapletenega pravnega sistema odvisnosti posameznih župnij (inkorporacija, odvetništvo, patronat), si zgodovinarji vse do danes niso povsem edini, kako in kdaj so nekatere za Oglej in Brixen sporne župnije ljubljanske škofije dejansko prišle pod polno jurisdikcijo ljubljanskega škofa.³⁵ Oglejski patriarh južno od Drave in salzburški nadškof na Koroškem severno od nje sta se le nerada odrekla župnijam, ki jih je cesar Friderik III. dodelil ljubljanski škofiji in sta z različnimi pravnimi sredstvi in pravnimi razlagami skušala ljubljanskemu škofu vsaj v nekaterih župnijah kratiti pravico ordinarija. Za briksenskega škofa pa je bila jurisdikcija nad Bledom sporna že pred ustanovitvijo ljubljanske škofije. Ljubljanski škofje se na ugovore navedenih (nad)škofov niso ozirali in pri tem uživali vso podporo rimskega papeža.

Ob ustanovitvi ljubljanske škofije je cesar škofovi »menzi« dodelil grad Goričane, benediktinsko opatijo v Gornjem Gradu ter župnije sv. Petra v Ljubljani, Šmartin pri Kranju in Šmihel pri Pliberku. Proštu je pripadla župnija Radovljica, stolnemu kapitlju pa župnije Šentvid nad Ljubljano, Naklo, Svibno, Vodice, Šentjernej in sv. Nikolaj pri Beljaku, vse s podrejenimi vikariati.³⁶ Z imenovanjem Sigmunda Lamberga za ljubljanskega škofa

³⁵ Problem so podrobneje proučevali: Josip Turk, O početkih ljubljanske škofije, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 32 (1937) 75–111; Maks Miklavčič, O zgodovinskih temeljih in razvoju ljubljanske škofije, v: Zbornik razprav Teološke fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1962, 7–31; Lilijana Žnidaršič Golec, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila (Acta Ecclesiastica Sloveniae 22), Ljubljana 2000.

³⁶ Od ustanovitve pa praktično do jožefinskih reform v 18. stol. je ljubljanska škofija obsegala naslednje župnije: Na Kranjskem: sv. Nikolaj s kaplanijama sv. Jakoba na Starem trgu, sv. Elizabete v meščanskem špitalu v Ljubljani; sv. Peter v ljubljanskem predmestju z vikariatoma Ig in Vrhnika ter kaplanijama Matera božje v Gradišču in sv. Janeza pred šempeterskim mostom; Šentvid nad Ljubljano; Vodice z vikariatoma Smednik in Šmartno pod Šmarno Goro; Šmartin pri Kranju; Naklo; Radovljica s podrejenimi župnijami Bled, Mošnje, Gorje, Zasip in vikariati Dovje, Kranjska Gora in Srednja vas v Bohinju; Sora; Šentjernej in Svibno.

(6. junij 1463 je papež Pij II. obvestil ljubljanski stolni kapitelj, da je potrdil Lambergovno imenovanje za ljubljanskega škofa), je škofija tudi dejansko zaživela.

Takšna cerkveno upravna ureditev je nato z manjšimi spremembami ostala več ali manj v veljavi vse do cerkvenih reform Jožefa II. v drugi polovici 18. stoletja, ki so cerkveno upravo tudi v slovenskih deželah prilagodile političnim okrožjem. Škofije so dobile zaokrožen teritorij, »lastniške škofije« salzburškega nadškofa, krška (Celovec), lavantinska (sprva Št. Andraž, od 1850 Maribor) in sekovska (Gradec) so povečale svoj teritorij, njihovi škofje pa so postali ordinariji svojih škofij. Šele z reformami Jožefa II. v drugi polovici 18. stoletja pa je bilo mogoče dokončno uveljaviti tudi eno temeljnih zahtev tridentinskega koncila 1545–1563), da je edini ordinarij nad župnijami pristojni rezidencialni (krajevni) škof.

Viri in literatura

- Adriányi Gabriel, Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica, 30), München 1986.
- Arcidiocesi di Gorizia – Goriška nadškofija. Annuario – Letopis 1991, Gorizia 1991.
- Blaznikov zbornik, Ljubljana 2005.
- Cerkev na Slovenskem, Celje 1991.
- Cremonesi Arduino, L'Eredità Europea del Patriarcato di Aquileia, Udine³ 1979.
- Dolinar France Martin, Ober(n)burg (Gornji Grad), v: Germania Benedictina. Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol, Band III./3, München 2002, 9–37.
- Dopsch Heinz, Geschichte Salzburgs. Stadt und Land, Band I.: Vorgeschichte, Altertum, Mittelalter, I. Teil, Salzburg² 1983.
- Enciklopedija Slovenije, zvezek 5, Ljubljana 1991.
- Höfler Janez, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij, Ljubljana 1986.
- Kahl Hans-Dietrich, Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung, in: Hans-Dietrich Kahl, Streifzüge durch das Mittelalter des Ostalpenraums. Ausgewählte Abhandlungen (198 2007), ur. Rajko Bratož – Peter Štih, Ljubljana 2008.
- Miklavčič Maks, O zgodovinskih temeljih in razvoju ljubljanske škofije, v: Zbornik razprav Teološke fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1962, 31.
- Mlinarič Jože, Stiška opatija 1136–1784, Stična 1995.

Cesar Maksimilijan je škofu Krištofu Ravbarju leta 1504 podelil kaplanijo sv. Klemena in Fridolina na Bregu v Ljubljani in leta 1507 župnijo sv. Kancijana v Kranju, papež Leon X. pa leta 1518 župnijo Dob z vikariatom Krašnja. Na Kranjskem so na ozemlju ljubljanske škofije delovali še samostani minoritov na današnjem Vodnikovem trgu v Ljubljani, avguštincev pri cerkvi sv. Martina pred špitalskimi vrati (na mestu današnje frančiškanske cerkve), kartuzijani v Bistri in Pleterjah ter cistercijanci v Kostanjevici.

Na Štajerskem so bile ljubljanski škofiji dodeljene ukinjeni benediktinski opatiji utelešene župnije Gornji Grad z vikariati Solčava, Ljubno, Rečica in Mozirje; Škale z vikariati sv. Martin pod Šalekom (sv. Martin Velenje), Šoštanj, sv. Janez na Peči (Šentjanž na Vinski Gori), Šentilj pri Gradiču (Št. Ilj pri Velenju); Braslovče z vikariati Vransko, sv. Pavel pri Voljski (pri Preboldu), Griže in Trbovlje; Pilštanj z vikariati sv. Vid pri Planini, sv. Peter pod Svetimi Gorami, Podčetrtek, Podsreda in Žusem.

Na Koroškem so bile ljubljanski škofiji na ozemlju oglejskega patriarhata dodeljene župnije sv. Mihaela pri Pliberku z vikariati Šentrupert (Moos), Dvor (Hof), Skočidol (Gottesthal), Lipa (Lind) in leta 1533 Stari trg pri Slovenj Gradcu; na ozemlju salzburške nadškofije pa župnije sv. Nikolaja pri Beljaku z vikariati Pliberk (Bleiburg), Vogrče (Rinkenber), Globasnica (Globasnitz) in Črna.

- Mlinarič Jože, Posest vetrinjskega samostana v Preddvoru do 17. stoletja, v: Preddvor v času in prostoru. Zbornik Občine Preddvor 1999, Preddvor 1999, 69–81.
- Mlinarič Jože, Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234–1786, Maribor 1972.
- Mlinarič Jože, Kostanjeviške opatija 1234–1786, Kostanjevica na Krki 1987.
- Mlinarič Jože, Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595, Maribor 1991.
- Mlinarič Jože, Kartuzija Bistra, Ljubljana 2001.
- Mlinarič Jože, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Pleterje 1982.
- Paschini Pio, Storia del Friuli, Udine³ 1975.
- Turk Josip, O početkih ljubljanske škofije, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 32 (1937) 75–111.
- Zagiba Franz, Das Geistesleben der Slawen im frühen Mittelalter (Annales instituti slavici, 7), Wien 1971.
- Žnidaršič Golec Lilijana, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila (Acta Ecclesiastica Sloveniae 22), Ljubljana 2000.